

WOJCIECH LEDER

<https://orcid.org/0000-0003-1921-7931>

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk Prawnych

Rola metafory w mediacji – konceptualizacje teorii sprawiedliwości naprawczej

The role of metaphor in mediation – conceptualizations of the theory of restorative justice

ABSTRAKT: Niniejsze opracowanie ma być szkicem, próbą nowego spojrzenia na filozofię karania przez pryzmat metafor sprawiedliwości naprawczej. Metafora kognitywna – poprzez mechanizm kategoryzacji i tworzenia odesłań między abstrakcyjnymi pojęciami i konkretnym doświadczeniem – pozwala spojrzeć na założenia różnych teorii sprawiedliwości jako na sposoby rozumowania, a nie tylko zbiory twierdzeń. Do najważniejszych metafor sprawiedliwości należy zaliczyć „sprawiedliwość jako równość”, a także odpowiedniki metafor moralności George’a Lakoffa: „surowego ojca” i „opiekuńczego rodzica”, które częściowo korespondują z koncepcjami odpowiednio – sprawiedliwości retributywnej i naprawczej. W końcu same mediacje są miejscem, w którym poprzez świadomie stosowane tzw. metafory transformatywne mediator oddziałuje na rozumowanie stron, wpływając na ich wizję konfliktu.

SŁOWA KLUCZOWE: mediacje karne, sprawiedliwość naprawcza, metafora konceptualna

ABSTRACT: The objective of the present study is to look at the philosophy of punishment in a new way, namely, through the prism of the restorative justice metaphors. Cognitive or conceptual metaphors – by employing categorization and referring abstract concepts and notions to concrete experience – allows for the various theories of justice to be viewed as modes of reasoning rather than as sets of legal propositions. The most universal metaphors of justice are: “justice as equality”, and the counterparts of George Lakoff’s morality metaphors of “strict father” and “nurturant parent”, which partially correspond to, respectively, retributive and restorative justice concepts. Finally, the very process of mediation consists in the mediator consciously deploying so-called transformative metaphors that affect the reasoning of mediating parties, thereby influencing their vision of the conflict.

KEYWORDS: mediation in criminal cases, restorative justice, conceptual metaphor

1. Wstęp

Idea sprawiedliwości naprawczej dla wielu badawczy jest nie tyle odmiennym modelem prawa karnego, ile w ogóle innym sposobem patrzenia na samą filozofię zbrodni i kary¹. Tym samym *restorative justice* można badać zarówno jako zestaw karnoprawnych koncepcji dogmatycznych, jak i szerzej – jako sposób rozumowania prawniczego (sprawiedliwość naprawczą *sensu largo*). Dzięki temu odmiennie koncepcje sprawiedliwości wiążą się z innymi schematami myślenia lub zestawami stereotypów. Zaproponowane przez George'a Lakoffa i Marka Johnsona narzędzie metafory kognitywnej pozwala uchwycić te schematy, odnosząc je do metafor językowych². Z kolei jedna z podstawowych technik mediacyjnych, jaką jest parafrazowanie, opiera się na stosowaniu przez mediatora tzw. metafor transformacyjnych, umożliwiających zmianę myślenia stron – tzw. przeramowanie konfliktu³.

Chciałbym użyć narzędzia kognitywnej metafory konceptualnej do zbadania sprawiedliwości naprawczej jako sposobu rozumowania na tle tradycyjnego modelu prawa karnego (wynikającego z koncepcji retrybutywizmu i utylitaryzmu), co w rezultacie pozwoli mi określić rolę metafory w praktyce mediatora. W tym celu w pierwszej części niniejszego artykułu przedstawię teoretyczne podstawy narzędzia metafory kognitywnej, opartej na mechanizmie kategoryzacji i tworzenia odesłań między pojęciami abstrakcyjnymi a kategoriami konkretnymi⁴. Następnie opiszę teorię sprawiedliwości naprawczej na tle koncepcji klasycznych, poszukując w koncepcjach teoretyków spójnych ze sobą metafor konceptualnych. Najpierw będzie to metafora sprawiedliwości jako równości w różnych odmianach, a potem koncepcja sprawiedliwości „surowego ojca” i „opiekuńczego rodzica”. Ostatnią część tekstu poświęcę zasadniczemu zagadnieniu metafory w mediacji transformatywnej, gdzie stanowi ona świadomie używane narzędzie wpływające na rozumowanie stron. W ten sposób wywód zostanie podzielony na cztery części, gdzie trzy pierwsze będą dotyczyły rozumowania za pomocą odmiennych metafor składających się na koncepcje sprawiedliwości (przede wszystkim naprawczej), a w ostatniej wektor zostanie od-

---

¹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza – początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, ARCHE, Gdańsk 2006, s. 94 i nast.

² E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Znaczenia tekstowe a konotacje potoczne*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019, s. 32; por. B. Kuryłowicz, *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, z. 17, s. 81–100; G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. Krzeczowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.

³ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie metafory w mediacjach narracyjnych*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2015, nr 16, s. 98.

⁴ Z. Kövecses, *Język, umysł, kultura: praktyczne wprowadzenie*, przeł. A. Kowalcz-Pawlik, M. Buchta, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2011, s. 192.

wrócony – wskażę, że metafora to nie tylko nieuświadomiony schemat myślenia, ale także nadające się do celowego stosowania narzędzie mediatora.

W założeniu tekst ma być szkicem, próbą nowego spojrzenia na filozofię karaniania, a nie pogłębionym studium prezentującym wyczerpującą typologię metafor sprawiedliwości naprawczej. Do tego nowego wglądu warto wykorzystać narzędzie metafory kognitywnej, ponieważ „sprawiedliwość naprawcza wyrasta z głębokiej krytyki istniejącego *status quo* w zakresie filozofii karaniania czy szerzej – mechanizmu odpowiedzi na przestępstwa i inne niepożądane działania. Stąd znane wezwanie Howarda Zehra do zmiany obiektywu (*changing lenses*), przez który spogląda się na przestępstwo”⁵. Kognitywne metafory sprawiedliwości to właśnie takie obiektywy. Pozwalają spojrzeć na abstrakcyjne założenia sprawiedliwości jako na schematy myślenia zapisane w metaforach językowych i możliwe do użycia w technikach mediacyjnych opartych na metaforach transformujących konflikt.

2. Konstrukcja metafory konceptualnej sprawiedliwości

Koncepcja metafory kognitywnej zakłada, że definiowanie każdego pojęcia polega na „postrzeganiu podstawowych własności napotkanego obiektu”, czyli kategoryzacji⁶. Jest to podświadomy proces, stosowany przez każdego człowieka wtedy, gdy „napotyka nowe obiekty i zdarzenia i przypisujemy je do znanych pojęć i kategorii lub tworzymy nowe kategorie”, w ten sposób nadając sens światu⁷. Centralna kategoria, esencjalna cecha danego pojęcia wedle tej koncepcji nosi miano prototypu. Od niej za pomocą metafory lub metonimii wywodzone są pozostałe znaczenia⁸. W ten sposób powstaje rama – czyli „ustrukturyzowana mentalna reprezentacja kategorii pojęciowej”⁹. Używając tych narzędzi, można dla przykładu zbadać pojęcie „sprawiedliwego procesu”. Określa je rama takich kategorii, jak: równy, gwarantujący prawo do obrony, rozpatrywany przez bezstronnego sędziego, jawny, szybki, kontradyktoryjny i rzetelny. Kategorią prototypową w tym zestawieniu jest „równy”, ponieważ większość pozostałych elementów w ramie odnosi się do niej (np. bezstronność sędziego zapewnia równość stron).

---

⁵ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości naprawczej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 13; por. H. Zehr, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Willan Publishing, London 2004.

⁶ Z. Kövecses, *Język, umysł...*, s. 38.

⁷ Ibidem, s. 64.

⁸ Ibidem, s. 46.

⁹ Ibidem, s. 104.

Same pojęcia też względem siebie pozostają w ramach i strukturach. Dzięki temu można mówić o pojęciach prototypowych dla innych, układających się wraz z pojęciami pochodnymi w złożone struktury. W ten sposób kategoria sprawiedliwości stanowi typ idealny, wzorcowy model dla wielu terminów prawniczych, zamykając w sobie prawdziwą istotę wymiaru sprawiedliwości i prawa. W ramach kategorii typy tworzą relacje oparte na metonimii, np. wspomniana zależność między kontrydiktoryjnością, bezstronnością a równością. Z kolei pomiędzy odmiennymi kategoriami relacje powstają dzięki metaforze konceptualnej. Obu tych pojęć – metafory i metonimii – nie należy utożsamiać z poetyckimi środkami stylistycznymi o takich samych nazwach. Takie metafory językowe służą jedynie do oznaczania swojego desygnatu, czyli metafory konceptualnej.

Pojęcia sprawiedliwości czy sprawiedliwego procesu są abstrakcyjne. Trudno jest je odnieść do zwykłej, odczuwalnej rzeczywistości człowieka. Jednak mechanizm metafory sprawia, że poszukując znaczenia istoty sprawiedliwości, intuicyjnie trafia się na podobne skojarzenia (np. związane z doświadczeniem takich cech, jak proporcjonalność, harmonijność, równość itp.). Dzieje się tak, ponieważ mechanizm metafory tworzy „odwzorowania między domenami”, czyli ramami¹⁰, sprawiając, że domena docelowa – w tym wypadku sprawiedliwość – jest konceptualizowana w kategoriach bardziej konkretnych. Fundamentem każdej metafory jest tzw. podstawa doświadczeniowa, „swoiste podobieństwo”¹¹. W metaforach konceptualnych często to doświadczenie jest tak fundamentalne, że nie dostrzegamy jego metaforycznego charakteru – np. Lakoff i Johnson wyodrębniają metaforę wzrostu („góra to lepiej, dół to gorzej”), zgodnie z którą naturalnie myślimy o pojęciach abstrakcyjnych, tak jakby to były rośliny. Dzięki temu możemy intuicyjnie zrozumieć abstrakcyjne pojęcia języka prawa, takie jak „przywłaszczenie rzeczy ruchomej” czy najbardziej podstawowe pojęcie – „sprawiedliwość”, ponieważ „metafora to rozumienie i doświadczenie jednego rodzaju rzeczy w kategoriach innej rzeczy”¹².

W przypadku sprawiedliwości podstawą doświadczeniową jest odczucie równości. Rozumienie sprawiedliwego jako równego wyrasta z doświadczenia dzielenia całości na (dwie) równe części, z wyobrażenia równej przestrzeni jako gwarantującej wszystkim takie same szanse. Ta metafora ucieleśnia się w sali sądowej, w której pomiędzy stronami – np. oskarżycielem a oskarżonym – zachodzi symetria i równość uwidoczniona w samym układzie sali. Warto także zaznaczyć, że względem stron sąd (nazywany przecież „Wysokim Sądem”) pozostaje w przeciwnej relacji niż ta wynikająca z zasady równości. Nie jest równy stronom, ale góruje nad nimi. W mediacji z kolei mediator jest na tym samym poziomie, co strony.

¹⁰ Ibidem, s. 177.

¹¹ Ibidem, s. 187.

¹² Ibidem, s. 192.

W duchu sprawiedliwości jako równości karę uzasadniał już Arystoteles: „nie-sprawiedliwy postępek rodzi nierówność, którą sędzia stara się wyrównać” (sprawiedliwość wyrównująca)¹³. Metaforyczne „wyrównanie rachunków” dominuje w koncepcji sprawiedliwości retrybtywnej – np. u Grocjusza uzasadnieniem kary był „odwet za wyrządzone zło”, a w teorii utilitaryzmu – „użyteczność kary”, zgodnie z którą miała ona „naprostować” sprawcę¹⁴. Metaforę równości można znaleźć także u Émile’a Durkheima, który pisze o „horyzontalnym” stosunku między sprawcą a ofiarą, przedkładając go nad „wertikalny”: sprawca – państwo¹⁵.

3. Sprawiedliwość jako równość

Na wskazany podział konceptualizacji zgodnie z podstawą doświadczeniową „horyzontalny – wertykalny” można nałożyć różne koncepcje sprawiedliwości. Wojciech Zalewski rozróżnia: szkołę klasyczną (retrybtywną) i pozytywną¹⁶. Ta pierwsza „jest w istocie filozofią karania, a nie teorią przyczyn przestępczości”¹⁷, podkreśla ona racjonalność człowieka i jego zdolność kierowania własnym losem; zgodnie z nią przestępstwem jest „złamanie porządku moralnego”, za które należy się sprawiedliwa – „równa” – odpłata. Koncepcje pozytywne skupiają się z kolei na rehabilitacji sprawcy¹⁸. Obie szkoły opierają się na pojmowaniu sprawiedliwości jako relacji wertykalnej, gdzie państwo jest ponad sprawcą i odpowiednio – sprawiedliwie go karze lub resocjalizuje.

Zgodnie z innym rozróżnieniem Tyler Okimoto oraz Michael Wenzel dzielą „filozofię punitywną” na model kantowski – deontologiczny (*deontology*), i benthamowski – konsekwencjalistyczny (*consequentialism*)¹⁹. Według pierwszej koncepcji sprawca dostaje „sprawiedliwą odpłatę” („people get what they deserve”). Druga zaś wiąże się z prewencją szczególną i ogólną. Badacze podkreślają, że retribucja ma za zadanie wyrównać krzywdy oraz dać satysfakcję ofierze, i w tym różni się od W. Zalewskiego, piszącego o zawłaszczeniu konfliktu przez państwo, a więc także

---

¹³ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 22; Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. i oprac. D. Gromska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 173.

¹⁴ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 23.

¹⁵ Ibidem, s. 145, 146; E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 96.

¹⁶ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 164.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 241.

o karaniu przez państwo i w jego interesie²⁰. Dla Okimoto i Wenzla kara ma zadanie psychologiczne („punishment may satisfy a psychological justice motive”) i dla ofiary, i dla lokalnej społeczności, ponieważ na płaszczyźnie symbolicznej potwierdza wartości społeczne zakwestionowane przez sprawcę („on symbolic meaning, raising questions about the victim’s self-determination and feelings of control”)²¹.

Tak szkieletowo wyszczególnione odmiany teorii sprawiedliwości (nazywane też rodzajami filozofii punitywnej – gdy badacze chcą podkreślić większą surowość danej koncepcji) układają się wstępnie w dwie grupy – retributywizm i utylitaryzm. Koncepcja sprawiedliwości naprawczej ma być trzecią drogą – drogą pomiędzy nimi. Klasyczne koncepcje zakładają pionową relację ze sprawcą, którego należy ukarać (w retribucji) lub wyleczyć (w utylitaryzmie). Sprawiedliwość naprawcza wywraca ten układ, skupiając się na poziomej relacji sprawca – ofiara²². Co ciekawe, wszystkie modele w swojej metaforycznej warstwie odwołują się do równości jako podstawy doświadczeniowej. Pierwotną metaforę „sprawiedliwość to równość” można rozbić na dwie mniejsze składowe: **sprawiedliwość to wyrównanie rachunków** oraz **sprawiedliwość to przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**.

4. Metafory sprawiedliwości „surowego ojca” i „sprawiedliwego rodzica”

Metafory, odkrywając jedną cechę danego pojęcia, ukrywają inne, ponieważ „nadawanie struktury metaforycznej jest częściowe, a nie całościowe”²³. Przez to o jednym tak samo brzmiącym pojęciu można myśleć na kilka diametralnie różnych sposobów. Dobrym przykładem ilustrującym to zjawisko jest praca George’a Lakoffa *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*²⁴. Autor wykazał w niej, że o tej samej domenie docelowej (moralności) można myśleć za pomocą innych metafor – używać tych samych słów, ale rozumieć je zupełnie inaczej. Zakładając, że większość ludzi myśli o społeczeństwie jak o rodzinie, autor wyróżnił metaforę „surowego ojca” po konserwatywnej stronie i „opiekuńczego rodzica” dla liberalnej części. Dzięki temu mógł wyjaśnić, dlaczego myślimy o relacji moralność – polityka – prawo, posługując się takimi metaforami językowymi, jak paternalizm prawny czy państwo opiekuńcze.

²⁰ Ibidem, s. 92; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 198.

²¹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

²² W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 94–209.

²³ Z. Kövecses, *Język, umysł...*, s. 187.

²⁴ G. Lakoff, *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017.

Podział moralności według G. Lakoffa zgodnie z metaforami „surowego ojca” i „sprawiedliwego rodzica” ma ciekawe odniesienie do metafor sprawiedliwości retrybutywnej i naprawczej²⁵. W duchu naprawy można pojmować figurę sprawiedliwego sędziego/rodzica jako bezstronnego wewnątrznie, nienarzucającego własnego zdania. Z kolei zgodnie z koncepcją retribucji sprawiedliwy sędzia/rodzic to taki, który nie czyni rozróżnień między dziećmi. Obie metafory zakładają równość, ale w jednym przypadku jest to wewnętrzna równość stanowisk i moralności sędziego, a w drugim surowe równe karanie winnych. Takie nałożenie na siebie metafor pozwala zrozumieć różnice między konserwatywnym i liberalnym prawem karnym.

4.1. Konceptualizacje sprawiedliwości konserwatywnej

W modelu retributywnym można znaleźć metafory zgrupowane wokół paternalistycznego założenia, że „państwo wie, co jest dobre dla jego obywateli”²⁶, a sama kara ma za zadanie wyedukować przestępcę²⁷. Zdaniem Zalewskiego ten model prawa narodził się w czasach napoleońskich i był „tworzony przez ludzi prawa i ludzi wojny”²⁸. Jego zadaniem było stworzenie zdyscyplinowanego społeczeństwa, ułożonego hierarchicznie – jak w wojsku. Dlatego w tym kontekście możemy mówić o metaforach społeczeństwa jako więzienia, benthamowskiej idei panoptikonu i przede wszystkim surowej filozofii karania współcześnie odzwierciedlającej się w takich metaforach, jak „wojna z przestępczością/narkotykami/korupcją”²⁹.

Propagatorzy *restorative justice* określają ten model punitwny jako odpowiadanie złem na zło, zarzucają hipokryzję względem moralności chrześcijańskiej, do której model pierwotnie się odwoływał, przeciwstawiając go etyce nadstawiania drugiego policzka³⁰. Podkreślają także, iż wyrastając z tej koncepcji, „przestępstwo współcześnie stało się jedynie zrytualizowaną okazją do manifestowania władzy państwowej”, a w tym wszystkim zatraciła się osoba pokrzywdzonego³¹. Dla zobrazowania tego politycznego wymiaru prawa karnego badacze posługują się metaforą specyficznej komunikacji poprzez cierpienie, gdzie „w prawie karnym o wartościach komunikuje stopniowanie cierpienia”³². Obowiązuje zasada, że im większa wartość społeczna

²⁵ Ibidem.

²⁶ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 174; por. M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Spacja-Aletheia, Warszawa 1993, s. 136.

²⁷ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*

²⁸ Ibidem, s. 174; por. M. Foucault, *Nadzorować...*, s. 136.

²⁹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 179.

³⁰ Ibidem, s. 171; por. N. Christie, *Limits to Pain*, Wipf And Stock, Oxford 1982, s. 53.

³¹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 169.

³² Ibidem, s. 173; por. N. Christie, *Limits to Pain...*, s. 115.

naruszonego dobra, tym większa ilość cierpienia zadawana sprawcy. W ten sposób to zemsta staje się komunikacją i swoistą odpowiedzią na czyn sprawcy, też będący symbolicznym przekazem – z jednej strony mówi się o „communicative function of retribution and its ability to address symbolic threats”³³, z drugiej o symbolicznym znaczeniu przestępstwa, które kwestionuje poczucie bezpieczeństwa ofiary i lokalnej społeczności: „raising questions about the victim’s self determination and feelings of control”³⁴.

Konserwatywny model prawa karnego realizuje się w układzie sali sądowej, atrybutach sędziego umiejscowionego ponad uczestnikami procesu, dysponującego insygniami władzy – togą i łańcuchem, a tym samym ucieleśniającego metaforę „sędzia jest ustami ustawy”³⁵. W tym modelu także widać ślady moralności „surowego ojca”, karzącego dziecko-podsądnego w imieniu wyższych reguł i to nawet w sytuacji, gdy tej kary nie chce z powodów emocjonalnych wymierzyć. W oddaleniu i zwiększeniu „dystansu władzy” pomagają mu związanie prawem karnym (na którego treść nie ma wpływu), wspomniane atrybuty władzy oraz przeniesienie konfliktu z miejsca „centrum zainteresowania” właściwych jego uczestników do emocjonalnie neutralnego „centrum administracyjnego”³⁶. Wszystkie te elementy sprawiają, że „proces karny stał się przebiegiem zorientowanym na przyszłość, skupionym na państwie, zaprojektowanym po to, by czynić sprawców – tych rzeczywistych i potencjalnych – posłusznymi prawu. W takim paradygmacie nie dziwi, że restytucja, zorientowana na przeszłość i ofiarę, została odrzucona”³⁷.

4.2. Konceptualizacje sprawiedliwości liberalnej

W modelu sprawiedliwości naprawczej jest odmiennie – kara kryminalna może zostać zastąpiona „zadośćuczynieniem w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości”, nawet jeżeli publiczna presja na „okazanie skruchy” jest duża³⁸. Okimoto i Wenzel nazywają to zjawisko *altruistic punishment*³⁹, zakładając, że grupa społeczna, podejmując decyzję, jest skłonna dążyć do sprawiedliwości, słuszności odczuwanej subiektywnie jako przyjemna, nawet ponosząc dodatkowy koszt w postaci rezyg-

³³ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

³⁴ Ibidem.

³⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 172.

³⁶ Ibidem, s. 169.

³⁷ Ibidem, s. 95.

³⁸ D. Bek, *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji prawnokarnej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej...*, s. 88.

³⁹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

nacji z dóbr materialnych⁴⁰. Badacze wskazują, że sama sprawiedliwość naprawcza „nie dąży za wszelką cenę do przebaczenia sprawcy i pojednania ofiary ze sprawcą”⁴¹. Dlatego filozofia karania w tym modelu jest bardziej elastyczna niż w klasycznej koncepcji i może zostać adekwatnie dopasowana do zachowania sprawcy, adekwatnie do pokrzywdzonego i jego potrzeb, co jest pomijane w tradycyjnym modelu punitywnym.

W metaforach sprawiedliwości naprawczej podkreśla się metafory konstruktywne – np. „budowanie odpowiedzi na przestępstwo”⁴² (*restorative* (ang.) ‘restauracja, renowacja’). Sprawiedliwość naprawczą definiuje się także jako **przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**, co dzieje się poprzez **wyrównanie** społecznej homeostazy zaburzonej przestępstwem. Badacze piszą o konflikcie również jako o „własności” („conflits as property”), o krzywdzie wyrządzonej przestępstwem jako o „skradzionej ofierze i lokalnej społeczności” przez specjalistów, „złodziei konfliktu”⁴³. Wszystkie te metafory są podbudową mediacji, w której konflikt jest w dyspozycji stron (mediacje są dobrowolne).

Tendencje upodmiotawiające strony w liberalnym prawie karnym nakładają się na współczesną teorię prawa, gdzie „odchodzi się od filozofii utrwalania porządku poprzez przymus. Podkreśla się wagę i korzyści podejścia konsensualnego”⁴⁴. Prawo w państwie – *nomen omen* – opiekuńczym pojmuje się w metaforach troskliwego rodzica, wysłuchującego potrzeb (pokrzywdzonych) i traktującego bardziej indywidualnie, a przez to adekwatnie (sprawców)⁴⁵. W założeniu wymiar sprawiedliwości ma w tym modelu dysponować wieloma środkami karnymi alternatywnymi wobec mało zróżnicowanych kar izolacyjnych.

W *restorative justice* nacisk kładzie się także na metody dochodzenia do sprawiedliwości. Najbardziej pożądaną formą jest dialog – zarówno w skali makro, jak i mikro: „prawo staje się bardziej rozmową, dialogiem władzy i społeczeństwa, niż monologiem, który wygłasza suweren do swoich poddanych”⁴⁶. W sprawach karnych – najlepiej z użyciem mediacji – w ramach tego dialogu organizuje się „spotkanie” sprawcy z ofiarą, które ma doprowadzić do „naprawy”, usunięcia skutków czynu, a finalnie do transformacji, zmiany relacji: „podkreśla się, że nie jest to [zmiana

⁴⁰ Przykład *ultimatum game*, w której gracze mieli wybór – przejść materiały symbolizujące nagrodę w nierównych częściach lub nie przejmować jej wcale, karząc w ten sposób graczy nieuczciwych, zamiast wchodzić z nimi w układ; por. J. Konow, L. Schwettmann, *The Economics of Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory...*, s. 83–106; por. T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

⁴¹ O. Sitarz i in., *Metodyka pracy mediatora w sprawach karnych*, Difin, Warszawa 2015, s. 19.

⁴² W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 184.

⁴³ Ibidem, s. 198.

⁴⁴ Ibidem, s. 331.

⁴⁵ Ibidem, s. 207.

⁴⁶ Ibidem, s. 60; por. L. Morawski, *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990, s. 90.

reakcji na przestępstwo – W.L.] możliwe bez zmiany tego, jak ludzie rozumieją siebie i relacje z innymi ludźmi w codziennym życiu”⁴⁷. Ta zmiana może nastąpić przez cierpliwe – chciałoby się powiedzieć: rodzicielskie – wpływanie na sprawcę takimi środkami, jak „reintegrujący wstyd”⁴⁸, co sprawia, że ugoda ma też charakter szczególnieprewencyjny: „przez konfrontację z ofiarą zostanie sprawcy jego bezprawie podstawione »do oczu«, co powinno wpłynąć na niego prewencyjnie (skuteczniej niż odgórnie narzucona kara, odrzucana poprzez obronne mechanizmy psychiczne, takie jak zaprzeczanie)”⁴⁹. O wpływaniu na sprawcę za pomocą wstydu teoretycy piszą nawet w metaforycznym duchu: „mechanizm odzyskiwania twarzy przez sprawcę”⁵⁰. Badacze, opisując ten model, używają metafor sprawiedliwości opiekuńczego rodzica, który cierpliwie tłumaczy dziecku słuszność przestrzegania reguł, co jest zgodne z psychologią zarówno wychowania dziecka, jak i resocjalizacji przestępcy: „dla większości z nas ukaranie przez naszą własną psychikę jest bardziej dolegliwe niż ukaranie przez system sprawiedliwości karnej”⁵¹.

5. *Reframing* i metafory transformacyjne

Teoria metafory konceptualnej przydaje się w badaniu sposobów rozumowania za pomocą odmiennych koncepcji sprawiedliwości, gdzie metafory kognitywne w sposób często nieuświadomiony pośredniczą w procesie pojmowania tego, co abstrakcyjne w kategoriach konkretnych. W technikach mediacyjnych jest odwrotnie – metafora to świadomie stosowane narzędzie. Praca mediatora sprowadza się przede wszystkim do odpowiedniego dobierania słów, których znaczenie wpływa na wyobrażenia stron mediacji o przedmiocie konfliktu. Poprzez przeformułowania, parafrazy i *reframing* (termin zaczerpnięty dla mediacji ze szkoły psychoterapii Milтона Ericksona⁵²) dąży do zmiany języka stron, zgrywania ze sobą sprzecznych i wrogich względem siebie dyskursów. W podręcznikach do mediacji często pisze się o „przeramowaniu konfliktu”, co wskazuje na ramy pojęciowe i kategoryzację, opisane już w pierwszej części artykułu⁵³.

⁴⁷ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości...*, s. 13 i nast.

⁴⁸ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 181.

⁴⁹ Ibidem, s. 135.

⁵⁰ Ibidem, s. 182.

⁵¹ Ibidem, s. 181, 183; por. J. Braithwaite, *Crime Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 85.

⁵² E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁵³ *Niezbędnik mediatora* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Polskie Centrum Mediacji, s. 16, <https://archiwum-bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/niezbędnik-mediatora.pdf> [dostęp: 31.05.2022].

Środkiem oddziaływania mediatora na rozumowanie stron konfliktu jest właśnie metafora, operująca „reintegrującym wstydem”, mająca w założeniu pobudzić strony do twórczej rozmowy. Dialog mediacyjny stanowi alternatywę dla komunikacji opartej na przemocy symbolicznej, która pojawia się zarówno po stronie sprawcy, jak i wymiaru sprawiedliwości. Przesępca uderza w indywidualne dobro ofiary i w poczucie bezpieczeństwa społeczności, co spotyka się ze zwrotnym „komunikatem” wymiaru sprawiedliwości, czyli karą⁵⁴. Zamiast przemocy symbolicznej mediacje transformacyjne pozwalają sprawcy i ofierze komunikować sobie o swoich potrzebach i naruszonych dobrach: „constructive dialogue between the involved parties with the goal of collective agreement about justice resolution”⁵⁵.

W publikacjach dotyczących mediacji można spotkać się z tezami: „nasz umysł działa w dużej mierze przez metafory i porównania, nie zawsze przez nieubłaganą logikę”⁵⁶ albo „metafory tworzą ramy, przez które widzimy świat”⁵⁷. Można powiedzieć, choć to również będzie stwierdzenie metaforyczne *per se*, że mediacje przypominają pracę na otwartej metaforze. Elżbieta Lipowicz pisze: „Uczestnicy konfliktu są świadomi języka, którym posługuje się mediator i często zmieniają swój własny język, aby dostosować się do jego zachowania”⁵⁸. Takie manipulatorskie przekształcanie języka jest niczym innym jak dopasowywaniem metafor, tym samym „gra słów użyta w metaforze transformacyjnej pozwala ujrzeć konflikt w nowym świetle, przekonuje, że dotychczasowe skojarzenia nie były jedynymi możliwymi”, co otwiera nową ramę dla dyskursu mediacyjnego⁵⁹. Często stosowana w kontekście mediacji jest metafora podróży, do której ramy należą takie wyrażenia i zwroty, jak: „zobaczmy, jak daleko zaszliśmy, zgubiliśmy mapę, jesteśmy na skrzyżowaniu, widzimy światło w tunelu, poszukajmy zacisznej polany itp.”⁶⁰. Celem metaforycznego modelowania dyskusji może być np. eksternalizacja problemu tworzącego konflikt i tym samym „oddzielenie osoby od problemu”⁶¹. Nowa, transformacyjna metafora „może zmienić język, styl narracji, a tym samym zmodyfikować negatywny wzorzec konfliktu”⁶². Dobrym jej przykładem jest: konflikt jako „społeczne paliwo” („social fuel”)⁶³. Taka metafora

⁵⁴ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

⁵⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 182; por. J. Braithwaite, *Crime...*, s. 72, 85.

⁵⁶ J. Haynes, *Metaphor and Mediation*, <http://mediate.com/articles/metaphor.cfm> [dostęp: 20.10.2014], cyt. za: E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 97, 98.

⁵⁷ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, s. 98.

⁶⁰ Ibidem; por. W. Wilmot, J. Hocker, *Konflikty między ludźmi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 72–85.

⁶¹ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 99.

⁶² Ibidem, s. 98.

⁶³ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 198.

odszyła do myślenia o sprawczości stron, o „spalaniu” konfliktu w słusznym celu, jest też odmianą metafory podróży – konflikt ma strony gdzieś zawieść. Metafora w mediacjach transformacyjnych (nazywanych też narracyjnymi) jest „narzędziem nie tylko komunikacji, ale i myślenia”⁶⁴, a sama restytucja powinna być kreatywna – „gdy nie będzie stwarzała możliwości wspólnego wychodzenia z konfliktu, w niczym nie będzie się różnić od kary”⁶⁵. Musi być także dobrowolna, dlatego tak ważne jest „stosowanie przez mediatora metafor umożliwiających mu perswazyjne oddziaływanie na strony”⁶⁶.

Wyróżnia się różne funkcje metafory w mediacji. Przede wszystkim dekonstruuje ona narrację podtrzymującą konflikt, ale też pozwala wyrazić emocje (tzw. wentylacja emocji), oddalić się od problemu i spojrzeć na niego przez pryzmat jakiejś abstrakcyjnej historii. Mediatorzy używają metafor do obrazowego „odmalowania krajobrazu konfliktu”⁶⁷, ale również do bezpiecznego poprowadzenia stron mediacji, poprzez symulacje w wyobraźni, do uznania potrzeb drugiej strony. Metafory w każdym razie dają lepszy wgląd w sprawę⁶⁸ – z jednej strony pozwalają nazwać nieokreślone kwestie, z drugiej przenoszą strony na bardziej abstrakcyjny poziom poszukiwania rozwiązania konfliktu.

6. Zakończenie

Celem niniejszego artykułu była próba określenia miejsca metafory w mediacji – zarówno w jej teorii, jak i w praktyce. W kontekście mediacji karnej metafory konceptualne są istotne jako „obiektywy”, przez które można spoglądać nie tylko na przestępstwo, jak chce Zehr, ale także na różne teorie prawa karnego, odmiany filozofii punitywnej, co następnie można przenieść na praktykę technik mediacyjnych⁶⁹. Badając metafory konceptualne składające się na większe konstrukty teorii sprawiedliwości, należy stwierdzić, że wszystkie one opierają się na podstawie doświadczeniowej równości, przy czym dla metafor retrybutywnych jest to **sprawiedliwość jako wyrównanie rachunków**, a dla restytucyjnych – **sprawiedliwość jako przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**.

⁶⁴ E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne...*, s. 12; por. J. Puzynina, *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26, s. 7.

⁶⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 151.

⁶⁶ Ibidem, s. 167.

⁶⁷ *Wykorzystanie metafor w procesie mediacji rodzinnych* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Ośrodek Mediacji Klinika Konfliktu, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2008/09/metafory-w-mediacji.pdf> [dostęp: 31.05.2022].

⁶⁸ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁶⁹ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości...*, s. 13; por. H. Zehr, *Changing Lenses...*

Złożona metafora sprawiedliwości zawiera w sobie więcej grup metafor – najważniejsze z nich to te czerpiące z moralności „surowego ojca” (metafory sprawiedliwości konserwatywnej, retrybucyjne) oraz te zaczerpione z moralności „opiekuńczego rodzica” (metafory sprawiedliwości liberalnej, restytucyjne). W niniejszym szkicu wszystkie te metafory mają swoje źródło w tekstach teoretycznych, ale jak starałem się wykazać, mogą zostać użyte w praktycznej pracy mediatora – w technikach re-framingu i parafrazowania. Oznacza to, że metafory sprawiedliwości są obecne w rozumowaniu zarówno teoretyków sprawiedliwości, jak i mediatora oraz uczestników mediacji. Tym samym tylko od mediatora zależy, czy strony biorące udział w mediacji poprzestaną na blokujących komunikację metaforach retrybucyjnych, czy za pomocą metafor językowych dokona on przeramowania konfliktu na rozumowanie kategoriami sprawiedliwości naprawczej.

Komunikacja retrybucyjna opiera się na przemocy (rzeczywistej lub symbolicznej): przestępca kwestionuje porządek prawny, a uprawniony organ skazuje go na odbycie kary. Dialog restytucyjny odmiennie – daje pole do kreatywnego poszukiwania rozwiązania konfliktu. Dla mediacji karnej ważne jest przenikanie się obu modeli, ponieważ „kara i przebaczenie to dwie samonapędzające się rzeczywistości” („punishment and forgiveness influence each other in the dynamic process of justice repair”)⁷⁰. Badania nad rozumowaniem za pomocą metafor sprawiedliwości retrybucyjnej lub naprawczej pozwalają dostrzec, że te modele to przede wszystkim schematy myślenia. Tym samym rozwiązując konflikt karny w mediacji lub rozstrzygając spór sądowy, można czerpać z obu systemów filozofii punitywnej – korzystać z kary prowadzącej do przebaczenia lub przebaczenia wiążącego się z konsyliacją.

Bibliografia

- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. i oprac. D. Gromska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956.
- Bek D., *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji prawnokarnej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 81–125.
- Braithwaite J., *Crime Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Christie N., *Limits to Pain*, Wipf And Stock, Oxford 1982.
- Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Spacja-Aletheia, Warszawa 1993.

---

⁷⁰ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

- Gorlewska E., *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Znaczenia tekstowe a konotacje potoczne*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019.
- Konow J., Schwettmann L., *The Economics of Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 83–106.
- Kövecses Z., *Język, umysł, kultura: praktyczne wprowadzenie*, przeł. A. Kowalcze-Pawlik, M. Buchta, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2011.
- Kuryłowicz B., *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, z. 17, s. 81–100.
- Lakoff G., *Moralna polityka. Jak myślą liberałowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017.
- Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. Krzeszowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.
- Lipowicz E., *Rola i znaczenie metafory w mediacjach narracyjnych*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2015, nr 16, s. 91–100.
- Morawski L., *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990.
- Niezbędnik mediatora* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Polskie Centrum Mediacji, <https://archiwum-bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/niezbędnik-mediatora.pdf> [dostęp: 31.05.2022].
- Okimoto T., Wenzel M., *Retributive Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 237–257.
- Puzynina J., *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26, s. 7–20.
- Radbruch G., *Filozofia prawa*, przeł. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.
- Sitarz O. i in., *Metodyka pracy mediatora w sprawach karnych*, Difin, Warszawa 2015.
- Wilmot W., Hocker J., *Konflikty między ludźmi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Wykorzystanie metafor w procesie mediacji rodzinnych* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Ośrodek Mediacji Klinika Konfliktu, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2008/09/metafory-w-mediacji.pdf> [dostęp: 31.05.2022].
- Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza – początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, ARCHE, Gdańsk 2006.
- Zawiejski P., *Idea sprawiedliwości naprawczej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 11–24.
- Zehr H., *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Willan Publishing, London 2004.

mgr WOJCIECH LEDER

e-mail: wojciech.leder@us.edu.pl

Absolwent prawa na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w ramach Indywidualnych Studiów Międzyobszarowych oraz studiów podyplomowych Mediacja i inne metody alternatywnego rozwiązywania sporów na Uniwersytecie Jagiellońskim; obecnie doktorant UŚ w zakresie mediacji karnej oraz teorii i filozofii prawa.

Graduate of law at the University of Silesia in Katowice (as part of Interdisciplinary Individual Studies) and post-graduate studies in mediation and other methods of alternative dispute resolution at the Jagiellonian University; currently a PhD student in the field of criminal mediation as well as the theory and philosophy of law.